

STANJE I PERSPEKTIVE MEKTEBA U ODGOJNO- OBRAZOVNOM SYSTEMU ISLAMSKE ZAJEDNICE U BOSNI I HERCEGOVINI

Ibrahim BEGOVIĆ

Sažetak

Stjecanje znanja u islamu se podrazumijeva kao živi, kontinuirani i nedovršeni proces koji čovjeka konstantno suočava sa novim izazovima i novim traganjima. Cilj ovog rada je dati nekoliko naznaka koje upućuju na to da je i *mekteb* kao osnovna islamska odgojno-obrazovna ustanova u tom procesu.

Kao i diljem muslimanskog svijeta, svijest o ulozi i značaju mekteba u izgradnji i čuvanju islamskog identiteta pokretačka je snaga Islamskoj zajednici u BiH za očuvanje i unapređenje ove ustanove. Istrajno bdijenje nad mektebom tokom minulih stoljeća omogućava nam da u ovom vremenu koje donosi brojne teške izazove u pogledu vrednovanja duhovnih vrijednosti usmjerimo naša nastojanja da se mekteb u percepciji muslimana s punim povjerenjem doživljava kao ustanova čiju ulogu i mjesto nijedna druga ustanova ne može preuzeti niti nadoknaditi.

Tokom višegodišnjeg analitičkog praćenja mektepskog odgojno-obrazovnog rada, uočeno je da postoje potrebe ali i mogućnosti šireg edukativnog djelovanja mekteba. Zapravo, to je zahtjev i izazov novog vremena. Prihvatajući taj izazov, Vjerskoprosvjetna služba se odvažila da poduzme korake za promjene koje bi dosadašnji "klasični" transformisale u "novi" mekteb, ustanovu koja bi, osim djece, zadovoljavala specifične islamske edukativne potrebe i ostalih uzrasnih i starosnih kategorija džemata.

Uvod

*Ikre*²- prvi imperativ islama postavio je temeljnu odrednicu čovjekovog duhovnog i umnog uzdizanja jer objedinjuje vjerovanje i znanje. Stjecanje znanja u islamu se podrazumijeva kao živi, kontinuirani i nedovršeni proces koji čovjeka konstantno suočava sa novim izazovima i novim traganjima. Cilj ovog rada je dati nekoliko naznaka koje upućuju na to da je i *mekteb* kao osnovna islamska odgojno-obrazovna ustanova u tom procesu.

Mektebi su prva organizirana učilišta muslimana za koja bi se, u simboličkom značenju, moglo kazati da su izdanci *sufe*, prvog učilišta koje je djelovalo u Poslanikovoju džamiji još od njene izgradnje i osnivanja zajednice muslimana u Medini nakon Hidžre od 622. godine. Tako je sufa, a potom i mektebi prethodnica škola, medresa, akademija i visokog školstva u muslimanskom svijetu.

Bez obzira na promjene koje se dešavaju u oblasti obrazovanja kod muslimanskih naroda, mekteb i da dalje ostaje ustanova koja u saradnji s porodicom djeci, mladima, a nerijetko i ostalim kategorijama džematlija, daje osnovna znanja o vjeri, razvija prve vještine primjene vjerskih propisa, promovira odgojne vrijednosti i razvija svijest o pripadanju džematu i društvenoj odgovornosti.

Mektebi i Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini

Kao i diljem muslimanskog svijeta, svijest o ulozi i značaju mekteba u izgradnji i čuvanju islamskog identiteta pokretačka je snaga Islamskoj zajednici u BiH za očuvanje i unapređenje ove ustanove. Istrajno bdijenje nad mektebom tokom minulih stoljeća omogućava nam da u ovom vremenu koje donosi brojne teške izazove u pogledu vrednovanja duhovnih vrijednosti usmjerimo naša nastojanja da se mekteb u percepciji muslimana s punim povjerenjem doživljava kao ustanova čiju ulogu i mjesto nijedna druga ustanova ne može preuzeti niti nadoknaditi, čak i kada se znanje o vjeri stječe kroz različita posredovanja kao, na primjer, vjeronauka u školama, prilozi o vjeri u elektronskim i printanim medijima, javnim predavanjima, priložima na web-sajtovima i drugo.

Zapravo, zbog nerijetko zbujujućih, kontradiktornih, nepovjerenih i neutemeljenih vjerskih sadržaja u spomenutim alternativnim

kanalima saznavanja o islamu, uloga i značaj mekteba u općoj edukaciji i procesu duhovnog dozrijevanja ličnosti postaje i važnija i kompleksnija. Nepohađanje mekteba uglavnom će imati za posljedicu odgojno-obrazovne praznine, prije svega u praktičnom dijelu obuke i usvajanju odgojnih vrijednosti, ali i konkretnom znanju pojedinih islamskih disciplina, jer svi drugi oblici vjerskog obrazovanja u našim okolnostima predstavljaju samo odgovarajuću nadgradnju i podrazumijevaju i mekteb. Zbog toga mekteb u sistemu islamskog odgoja i obrazovanja Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini nema alternativu. (Opširnije u radu "Svijest o mektebu", *Takvim 2010. (1431/1432. po H.)* Rijaset Islamske zajednice, Sarajevo, 2010.)

Stanje mekteba i odgojno-obrazovnog rada u njima

Tokom agresije na našu domovinu, u periodu 1992-1995. godine, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini pretrpjela je ogromne materijalne štete. Tako je preko 50% mekteba bilo uništeno ili devastirano. Većina sačuvanih mekteba bili su vrlo oskudno tehnički opremljeni. Za stasanje novih generacija u vjeri bilo je nužno krenuti u obnovu, izgradnju i opremanje mektepskih prostorija kao osnovni preduvjet za odgojno-obrazovni rad. Ovome zadatku se pristupilo dosta odgovorno o čemu govore sljedeći podaci: 1999. godine od 1301, osnovnim inventarom bilo je opremljeno svega 567 mekteba da bi 2012. godine od 1855, 1098 mekteba bilo opremljeno u skladu sa standardima koje propisuje Pravilnik o mektebima i mektepskoj nastavi.

Uporedo sa izgradnjom i opremanjem mektepskih učionica, radilo se i na drugim pretpostavkama: donošenje novog pravilnika, propisivanje tehničkih standarda za opremanje mekteba, novi nastavni plan i program (ovi dokumenti su dostupni na <http://rijaset.ba/mekteb/>), novi udžbenici (Ilmihali od 1 do 8, sufara i nekoliko knjiga kao dopunska nastavna sredstva; Ilmihal 9 je u fazi finalne obrade za štampu), pokretanje podstranice za mektebe <http://rijaset.ba/mekteb/> sa brojnim sadržajima za polaznike, muallime, roditelje i širu javnost, te dodatne edukacije muallimskog kadra iz oblasti psihologije i didaktike, najopsežnijeg poslijeratnog projekta dodatne specijalističke edukacije muallima (O ovome detaljnije u radu "Mekteb - temeljna odgojno-obrazovna ustanova" u knjizi *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini – Dvije*

decenije reisu-l-uleme dr. Mustafe Cerića, Centar za napredne studije, Sarajevo, 2012.)

Sva navedena nastojanja, a posebno aktuelni Nastavni plan i program i udžbenici koncipirani su na način da se kroz mektepski odgojno-obrazovni rad s uzrastom od 6 do 14 godina prenese osnovna znanja o vjeri, razvijaju vještine i navike primjene islamskih propisa, usvajanje odgojnih vrijednosti i islamskog ponašanja radi svakodnevnog kvalitetnog življenja u vjeri. Muallimi kroz takav, uvjetno kazano, klasični mekteb, svojim organiziranim, planskim i programskim, ciljno usmjerenim i institucionaliziranim radom pomažu porodici u vjerskom odgojno-obrazovnom profiliranju dječije ličnosti kao i odgovarajućoj socijalizaciji i integraciji mladih osoba u džemat.

U mektebima, onakvim kakvi jesu sada, prema posljednjim statističkim pokazateljima u 2012/2013. mektepskoj godini nastava je realizirana u 1855 mekteba, bilo je 5377 kombinovanih odjeljenja (grupa), održano 465654 časova, a upisanih polaznika bilo je 86230. Od toga 22009 polaznika je, pored ilmiškog gradiva učilo kur'ansko pismo, dok ih 23911 uči u Kur'anu.

Međutim, tokom višegodišnjeg temeljitog analitičkog praćenja mektepskog odgojno-obrazovnog rada, uočeno je da postoje potrebe ali i mogućnosti šireg edukativnog djelovanja kroz ustanovu mekteba. Zapravo, može se kazati da je to zahtjev i izazov vremena. Prihvatajući taj izazov, Vjerskoprosvjetna služba se odvažila da poduzme korake za promjene koje bi dosadašnji "klasični" postepeno transformisale u "novi" mekteb, ustanovu koja bi, osim potreba odgoja i obrazovanja djece, zadovoljavala specifične islamske edukativne potrebe i ostalih uzrasnih i starosnih kategorija džemata

Novi mekteb za novo vrijeme

Već je istaknuto da se sticanje znanja kao i ukupna odgojno-obrazovna nastojanja u islamu tretiraju kao kontinuirani i nezavršeni proces čiji razvoj se usmjerava prema potrebama vremena i prostora. Konkretizacija takvog pristupa odgoju i obrazovanju na našim prostorima prisutna je još od utemeljanja Gazi Husrev-begove medrese kada je u vakufnami precizirano da će se, pored ostalog, u ovoj školi izučavati nauke koje vrijeme bude iziskivalo. Naša teza je da je ovakav pristup odgojno-obrazovnom radu u osnovi i intenciji bio prisutan na svim nivoima islamskih obrazovnih ustanova, od mekteba do fakulteta.

Mekteb je kroz višestoljetnu povijest islama na našim prostorima prolazio različite više ili manje uspješne faze reforme čime se ovaj rad, naravno, neće baviti. Međutim, smatramo važnim ukazati na to da mekteb nije bio izuzet iz promjena koje su se događale u društvu. Nekada su promjene donosile unapređenje rada mekteba, kao što je bilo i teških društveno-političkih perioda kada su mektebi stagnirali i zaostajali u prilagođavanjima da uspješno odgovore svojoj uzvišenoj zadaći. Fokus našeg interesovanja sada usmjeravamo na aktivnosti koje su, nakon stabilizacije zakonske regulative vjeronauke u školama, na čemu se unutar odgovarajućeg resora Vjerskoprosvjetne službe Rijaseta posebno naporno radilo do 2003. godine i usvajanja *Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju*, poduzimaju mjere jačanja i profiliranja mekteba u pravcu prerastanja u ustanovu koja bi mogla odgovoriti zahtjevima i izazovima promijenjenih okolnosti i našoj stvarnosti, tj. pružiti neophodne uvjete cjeloživotne edukacije i pretpostavke duhovnog dozrijevanja džematlija, kako onih iz mlađe životne dobi, tako i ostalih struktura džemata.

Ideja da se od "klasičnog" putem "tih reforme" krene ka "novom" mektebu - ustanovi, koja bi u perspektivi, zajedno sa džamijom, bila centar koji će svojim sadržajima i modelima funkcioniranja odgovarati različitim duhovnim potrebama svih struktura džematlija, javno je prezentirana na naučnom skupu „Reforma obrazovanja u Islamskoj zajednici“ održanom 2/3. juna 2003. godine u Sarajevu u organizaciji Vjerskoprosvjetne službe pod pokroviteljstvom Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Od tada se poduzima nekoliko važnih aktivnosti za koje bi se moglo kazati da su, zapravo, pokretanje procesa reforme mekteba.

Osnovna ideja je da se postepeno naprave pretpostavke kako bi „klasični“ mekteb koji, ovakav kakav jeste, u ograničenoj i dosta skućenoj formi i obimu daje osnovno znanje o vjeri i elementarnu praksu u izvršavanju obrednih propisa samo za dječiji uzrast, transformira u ustanovu koja će kroz odgovarajuće sadržaje islamskog odgojno-obrazovnog rada u kontinuitetu vezivati svoje odgajanike i omogućiti im cjeloživotnu islamsku edukaciju. Takav mekteb bi odgajanike, pored educiranja o vjeri, osposobljavanja za primjenu islamskih propisa i razvijanja navika islamskog ponašanja, pratio njihovo odrastanje i dozrijevanje u vjeri, bio potpora u rješava-

nju njihovih specifičnih problema, bodrio ih i usmjeravao na njihovom životnom putu, te koristio njihovim postignućima potičući ih da, kada se steknu uvjeti za to, svoje intelektualne, moralne i materijalne potencijale dijelom stavljaju na raspolaganje potrebama mekteba.

Ovakva percepcija mekteba pretpostavlja da, u vremenu koje dolazi, mektepski odgajanci ostaju u stalnoj vezi s mektebom: da od njega primaju ali i da mu daju svoje usluge postajući njegovi aktivisti i realizatori njegovih projekata. Cilj je da se kroz mektepski odgojno-obrazovni rad još u djetinjstvu uspostavljena veza mekteba sa novim članovima džemata više ne prekida tokom cijelog njihovog života, tj. da se uspostavi snažna „mektepska halka“ radi promicanja ukupnog islamskog rada i djelovanja u džematu i Zajednici u cjelini.

U projekciji *novog* mekteba ovu ustanovu vidimo kao *centar* iz kojeg se pokreće i realizira cijeli niz odgojno-obrazovnih i drugih društveno korisnih projekata i sadržaja usmjerenih prema različitim kategorijama džematlija. Da bi mektebi postali centri takvih višestrukih aktivnosti potrebno je obezbijediti odgovarajuće pretpostavke kao što su: prostorno i tehničko opremanje, finansijska sredstva, adekvatno stručno osposobljeni kadrovi, programsko obogaćivanje i proširivanje sadržaja na različite generacijske grupe, i sl. Jasno je da to nije moguće postići u kratkom roku i da će za to trebati mnogo vremena, truda i rada. Međutim, sasvim je izvjesno da ovo, ma koliko zbog naše realnosti izgledalo idealistički postavljeno, već sada, nakon određenog perioda u kojem se radilo na promjenama vezanim za mekteb, imamo nekoliko stotina mekteba koji kadrovski, prostorno i tehnički ispunjavaju polazne pretpostavke za pokretanje kreativnih programa na principu *cjeloživotne* islamske *edukacije* i uspostavljanja mektepske halke, zaokruženog modela uzimanja i davanja odgovarajućih duhovnih i drugih vrijednosti unutar džemata. U mnogim od tih mekteba, osim redovne nastave za djecu, već imamo brojne sadržaje i za ostale kategorije džematlija kao što su: kursevi Kur'ana, tribine, predavanja, omladinska druženja, sportske i kulturne sadržaje i slično. Ako bi se pokazalo više hrabrosti, volje i nastojanja gotovo svaki mekteb može se u relativno kratkom roku osposobiti za navedeni model djelovanja. Pretpostavljamo da će to biti nužno i uraditi da bi se mekteb smjestio u kontekst novog vremena i prilagodio potreba-

ma koje nameću aktuelni društveni procesi, a koje mi, i kad bismo htjeli, ne možemo zaustaviti. Ako se to ne uradi, „klasični“ mekteb može još dosta dugo egzistirati ali će ostati ustanova vrlo ograničenog dometa. Zapravo, već se nazire da funkcioniranje po klasičnom modelu destimulativno djeluje na korisnike mektepskih usluga. Naime, općepoznata je činjenica da se iz godine u godinu od šeste do devete mektepske godine u velikom broju mekteba broj polaznika znatno smanjuje, što se, ne zanemarujući i druge faktore ovog negativnog trenda, dešava i zbog neuvažavanja potreba dinamičnijeg inoviranja koncepta ukupnog rada i djelovanja unutar ove ustanove.

Imajući u vidu svu složenost ovako visoko postavljenog cilja u profiliranju nove uloge mekteba u našoj realnosti, raspoloživu infrastrukturu, finansijske i kadrovske resurse, težinu generacijama protežiranih redukcionističkih shvatanja o mektebu, koraci koji se poduzimaju u ovom procesu trebaju biti odmjereni i temeljiti. Mekteb ne treba biti žrtva bilo kakvih avanturističkih iskoraka koji bi bili puko prilagođavanje aktuelnim trendovima u obrazovanju. Ovoj ustanovi trebaju promjene koje će sačuvati kontinuitet stoljećima naslaganih neprevaziđenih odgojno-obrazovnih vrijednosti uz njihovo situiranje u kontekst novih potreba i novih mogućnosti koje mekteb ima pred sobom (o ovome detaljnije vidjeti u radu „Mekteb – temeljna odgojno-obrazovna ustanova“ u knjizi *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini – Dvije decenije reisu-l-uleme dr. Mustafe Cerića*, Centar za napredne studije, Sarajevo, 2012.)

Transformacija mekteba na ovoj trasi je proces koji ima svoje faze i one se moraju proći: novo struktuiranje odgojno-obrazovnog rada s djecom, razvijanje programa rada s mladima i smjelije uvođenje odgovarajućih programa edukativnog rada sa starijima.

Prva faza je kvalitetno novo struktuiranje odgojno-obrazovnog rada sa najmlađima, sa uzrastom do četrnaest godina. To struktuiranje je započeto još 2000. godine nakon usvajanja novog Nastavnog plana i programa i još uvijek traje. U njega se mora i dalje ulagati. Najbitnije je da ono što je do sada urađeno ničim nije ograničilo mogućnosti stalne nadgradnje. Normativni i pedagoški okvir koji je dat u ovom segmentu riješio je sržna pitanja i potpuna implementacija tog okvira omogućit će da mekteb najmlađoj populaciji u džematu pruži adekvatne edukativne, odgojne i rekreativne sadržaje.

Druga faza je uspostavljanje institucionalnog edukativnog rada sa omladinom. U Vjerskoprosvjetoj službi na ovom projektu se radi od 2010. godine. Nakon što je Rijaset podržao idejni plan uspostavljanja ovog institucionalnog rada, od maja 2011. do januara 2012. godina, razrađen je koncept okvirnog oblika rada s mladima i uobličen u formi nazvanoj *edukacijski programi za mlade*, temeljito pripremljena i realizirana višednevna obuka koordinatora tokom koje su budući koordinatori i voditelji edukacijskih programa za mlade detaljno upoznati sa konceptom ovog institucionalnog rada, zatim, imali obuku i treninge iz oblasti: menadžment organizacije, obrazovni menadžment, menadžment u oblasti socijalnih i humanitarnih aktivnosti, te menadžment u oblasti rekreativno-sportskih aktivnosti. Urađena su i usvojena *Pravila o organizaciji i realizaciji edukacijskih programa za mlade*. Nakon svih ovih aktivnosti stekli su se opći uvjeti za uspostavljanje novog institucionalno organizovanog islamskog edukativnog rada s mladima. U toku je eksperimentalna primjena ovih edukacijskih programa za mlade na nivou medžlisa nakon čega će se pristupiti evaluaciji ovog projekta, njegovoj doradi i zaživljavanju kao segmenta *cjeloživotne islamske edukacije*.

Treća faza bi bila aktivnije uvođenje edukativnih programa za specifične kategorije starijih džematlija. Ovim se ne želi kazati da se u mnogim našim džematima ne realizuju slični sadržaji sa svim strukturama džematlija. Naprotiv, upra-

vo je na iskustvima takvoga rada razvijena ideja o "novom mektebu" - centru koji će pružati intelektualne ali i sve druge duhovne vrijednosti džematlijama, a isto tako, njihove potencijale koristiti u višenamjenskoj i višedimenzionalnoj ulozi koju će mekteb imati u novom vremenu.

Mekteb transformisan u ustanovu cjeloživotne islamske edukacije za sve generacije džematlija, još uvijek je daleko. No, proces transformacije je pokrenut, on teče i početni rezultati vidljivi su na obzorju koje nam, nadamo se, najavljuje **novi** mekteb.

Zaključak

Ostvarivanje ovakve vizije mekteba nužno podrazumijeva da strukture Islamske zajednice koje odlučuju o ukupnom odvijanju i razvoju vjerskog života normativno i materijalno podrže ovaj proces. Premda se oduvijek mektebu pridavao veliki značaj, na njegovom kvalitetnijem statusu do sada se nije dovoljno uradilo.

Mekteb je uvijek imao zadatak da na adekvatan način i kvalitetno odgaja nove generacije u vjeri ali se relativno malo ulagalo u svu potrebnu infrastrukturu za realizaciju tako visokog cilja. Dakle, da bi se od "klasičnog" stiglo do "novog" mekteba valja takav pristup u potpunosti promijeniti i odlučnije krenuti u promjene koje će ovoj ustanovi omogućiti da odgovori izazovima ali i mogućnostima koje donosi novo vrijeme. Vjerujemo da će se to u bliskom periodu i dogoditi.

Summary

الموجز

POSITION AND PERSPECTIVES OF MAKTABS IN
EDUCATIONAL SYSTEM OF ISLAMIC COMMUNITY
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Ibrahim BEGOVIĆ

The main goal of this paper is to offer some notes which indicate that maktab, being as an elementary educational institution, represents a permanent and open process of learning and facing new challenges. Awareness about role and importance of maktab in creation and protection of the Islamic identity is a driving force for the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina, its development and maintenance. Years of analytical monitoring of educational work in maktab show that there are numerous needs as well as opportunities for wider educational operation of maktab. That represents the main obligation challenge of the new age. By accepting that challenge, the Islamic Education Department dared take steps to transform the "classical" maktab into the "new" maktab – an institution which can meet specific educational needs of both children and adults.

حالة الكتاب ومستقبله في النظام التربوي التعليمي
للمشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك

إبراهيم بيغوفيتش

إن طلب العلم في الإسلام يعني عملية حية ومستمرة لا تنتهي، وتضع هذه العملية الإنسان بشكل مستمر أمام تحديات واستكشافات جديدة. إن الهدف من هذا البحث هو تقديم عدد من المؤشرات التي تفيد بأن الكتاب هو المؤسسة الإسلامية التربوية والتعليمية الأساسية في هذه العملية. وكما هو الحال في جميع أرجاء العالم الإسلامي، فإن الوعي بدور الكتاب وأهميته في بناء الهوية الإسلامية والمحافظة عليها، هو القوة المحركة التي تدفع المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك للعمل من أجل المحافظة على هذه المؤسسة. إن السهر الدائم على الكتاب على مر القرون الماضية، يُمكننا - في هذا العصر الذي يأتي بالعديد من التحديات الصعبة المتعلقة بتقييم القيم الروحية - من أن نوجه مساعينا من أجل جعل المسلمين يهتمون بالكتاب ويثقون به باعتباره مؤسسة لا غنى عنها، ولا يمكن لأي مؤسسة أخرى أن تأخذ دوره أو تحل محله.

ومن خلال المتابعة التحليلية وعلى مدى سنوات طويلة للعمل التربوي والتعليمي في الكتاب، لوحظ وجود الحاجة والإمكانية لتوسيع تأثير الكتاب التعليمي. بل إن هذا أصبح من متطلبات العصر الجديد وتحدياته. إن دائرة الدعوة والتعليم الديني، بقبولها لهذا التحدي، اتخذت خطوات جريئة من أجل تحويل الكتاب الحالي "التقليدي" إلى كتاب "جديد" ليصبح مؤسسة لا تقتصر مهمتها فقط على تقديم التعليم الديني للأطفال، بل لتلبي الاحتياجات التعليمية الإسلامية الخاصة لباقي الفئات العمرية في جماعة المسجد.